

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philosophical Sciences. Vol. 2(86)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філософські науки. Вип. 2(86)

ISSN: 2663-7650

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ SOCIAL PHILOSOPHY

УДК 130:316.4:070:141.319.8

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.2(86).2019.28-38

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: УТОПІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

В. А. Мандрагеля*

У статті аналізуються деякі підходи керівних органів ЄС, політиків та експертів стосовно перспектив формування європейської ідентичності у загальному контексті інтеграційних процесів. Зокрема, предметом розгляду постали вимоги Копенгагської декларації (1973 р.), програми "Європа для громадян" затверджена Радою Європейського Союзу на період до 2020 р. Значна увага приділена історичній пам'яті як стрижневої основи формування культурної ідентичності, особливо питанням засудження тоталітарних комуністичного та нацистського режимів, що викладені в резолюціях Європейського парламенту від 2 квітня 2009 р. та 17 вересня 2019 р. Водночас ми піддаємо критиці такий підхід за односторонність і недостатню об'єктивність в оцінках всього спектру минулих подій.

Зазначено, що не повною мірою в цілях зміцнення європейської ідентичності використовуються можливості поширення та поглиблення європейської публічної сфери, особливо з огляду на розвиток європейського контенту в мас-медіа та потужної комерціалізації медійного ринку. Значний потенціал знаходиться у підвищенні динаміки крос-кордонного співробітництва, надання нового імпульсу мобільності робочої сили та посиленню міждержавного обміну студентами, про що свідчать статистичні дані та соціологічні дослідження. Водночас відмічається слабка конкурентоспроможність європейських університетів у порівнянні з американськими, їх високе розширення за інтегрованістю до світового простору освіти, рівнем фінансування тощо. Переосмислення вимагає політика розвитку територіальних громад разом з покращанням прямої взаємодії

---

* Доктор філософських наук, професор
(Державний університет телекомунікацій, м. Київ, Україна)
mandra09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0807-5309

регіонів та наднаціональної спільноти, популяризацією символів ЄС (прапор, гімн, спільні свята і навіть спільна валюта).

Відтак робиться висновок, що євроскептицизм є закономірною реакцією на євроінтеграційні процеси, загальні риторичні стереотипи аргументації прихильників ЄС та спрощені моделі підготовки та прийняття рішень в керівних органах Союзу. Пришвидшена динаміка реалізації ідеалу «постнаціонального громадянства» за умов сучасних реалій є нереалістичною і небажаною.

Ключові слова: європейська ідентичність, Європейський Союз, інтеграція, євроскептицизм, мобільність, мас-медіа

FORMATION OF EUROPEAN IDENTITY: UTOPIA OR REALITY?

V. A. Mandragelia

The article analyzes some approaches of EU governing bodies, politicians and experts regarding the prospects of European identity formation in the general context of integration processes. In particular, the requirements of the Copenhagen Declaration (1973), the Europe for Citizens Program approved by the Council of the European Union for the period up to 2020. A lot of attention has been paid to historical memory as a pivotal basis for the formation of cultural identity, especially the condemnation of totalitarian communist and Nazi regimes, as outlined in the European Parliament resolutions of 2 April 2009 and 17 September 2019 insufficient objectivity in evaluating the entire spectrum of past events. At the same time, we criticize this approach for its one-sidedness and lack of objectivity in evaluating the full spectrum of past events.

It was noted that the opportunities for expanding and deepening the European public sphere are not fully used to strengthen European identity, especially in view of the development of European content in the media and the powerful commercialization of the media market. Significant potential lies in enhancing the dynamics of cross-border cooperation, providing a new impetus to labor mobility and enhancing interstate student exchange, as evidenced by statistics and sociological researches. At the same time, there is a weak competitiveness of European universities compared to American universities. They have high difference in terms of their integration into the global, their level of funding and so on. The development of territorial communities, together with the improvement of direct interaction between regions and the supranational community, the promotion of EU symbols (flag, anthem, common holidays and even a common currency) requires rethinking.

Thus, it is concluded that Euroscepticism is a natural reaction to the European integration processes, general rhetorical stereotypes of argumentation of EU supporters and simplified models of preparation and decision making in the governing bodies of the Union. The accelerated dynamics of the realization of the ideal of "post-national citizenship" in today's realities is unrealistic and undesirable.

Keywords: European identity, European Union, Integration, Euroscepticism, Mobility, Mass media

---

Постановка проблеми.
Європейський Союз понад шість десятиліть демонстрував потужну динаміку розвитку. Він розпочинався з Європейської спільноти з вугілля та сталі (1951 р.), засновниками якої стали шість держав: ФРН, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Франція та Італія. А 1 липня 2013 р. Хорватія стала двадцять восьмою країною ЄС, який займає площу більше ніж 4,3 млн. кв. км. з населенням понад 500 млн.

осіб та ВВП (2018 р.) у 18,4 трлн. дол. США. Проте світова фінансово-економічна криза 2007-2009 рр. погіршила стан економіки, посилила безробіття, особливо серед молоді, позначилася на зниженні рівня пенсій і доходів. Ще більшим випробуванням для країн ЄС виявилася європейська міграційна криза (2015-2016 рр.), коли потік біженців, переважно з країн Близького Сходу та Північної Африки, перевищив 2 млн. осіб. Брюссель не

зміг запропонувати чіткої міграційної політики, що значною мірою вплинуло на підсумки референдуму у Великій Британії (червень 2016 р.) щодо виходу зі складу Союзу. Серед країн-членів Союзу не спостерігається єдності і стосовно агресивної політики Кремля (анексія Криму, підтримка сепаратистського руху на Донбасі).

Все це разом відчутно позначається на зростанні проблем з ідентичністю в Європі, які раніше були приховані. Солідарність, яка яскраво маніфестувала себе під час створення європейського проекту, помітно втрачається через націоналістичні тенденції в контексті останніх соціально-економічних і політичних подій. Інститути і навіть сама ідея Європейського Союзу перебувають під вогнем шаленої критики євроскептиків. Можна констатувати, що Європа стикнулася з найбільшою екзистенційною кризою за останні роки.

Ступінь наукової розробленості.

Звіт, підготовлений дослідницькою службою Європарламенту на початку 2019 р., засвідчив глибокий взаємозв'язок, що існує між декларацією європейської ідентичності і підтримкою європейської інтеграції. При цьому різноманітність ЄС з часом буде тільки зростати, зважаючи на перспективу вступу до Союзу країн Західних Балкан з одночасним старінням громадян (більше 35% населення у перспективі будуть перебувати у віці понад 65 років). Це несе з собою певні ризики і ще більше вимагає цілеспрямованих зусиль щодо досягнення консенсусу між країнами-членами ЄС та різними поколіннями всередині них. Європейська ідентичність є постнаціональною, яка не відміння національну ідентичність, але слугує певним додатковим компонентом до неї. Сьогодні Європарламент називає чотири головних чинника зміцнення європейської ідентичності: визнання

існування "інших" (поза межами ЄС); освіта / символи; матеріальна ідентичність та громадянство / права [21: 4]. Однак зазначені цілі недостатньо конкретизовані й не охоплюють усього розмаїття проблем, з якими стикаються Брюссель та країни-члени Союзу.

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. Серед вчених, які безпосередньо досліджували питання формування європейської ідентичності слід відзначити М. Брутера [3], Д. Капорісо і М. Кіма [4], А. Дрейс-Френсіса [10], В. Каїну та І. Королеського [15], Ф. Колинда [16], Б. Лаффан [17], Й. Фоссума [13] та інших. Проблеми крос-культурного співробітництва та підвищення мобільності робочої сили та взаємообміну студентами розглядали у своїх працях Д. Бродін [2], К. де Венден [8], К. де Вріс [7], Г. Марконі і Й. Рітцен [18], Е. Реччі та Т. Небе[20]. Деякі аспекти формування європейської ідентичності розкриваються у нормативно-правових актах ЄС та ОЕСР [5; 9; 11; 12; 14; 19; 20; 23].

Мета статті полягає в аналізі основних чинників, що впливають на формування європейської ідентичності на сучасному етапі розвитку та функціонування ЄС, оцінити їх ефективність та перспективи подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу.

Європейські політичні еліти намагалися додати транснаціонального виміру до існуючої національної колективної ідентичності з самого початку європейської інтеграції. Однак тільки 14 грудня 1973 р. було зроблено рішучий крок і прийнята дев'ятьма міністрами закордонних справ тодішніх членів "європейського співтовариства" Копенгагенська декларація про європейську ідентичність [10: 226-230].

Проте, й до сьогодні Копенгагенська декларація залишається, мабуть,

найбільш чіткою заявою щодо спільної європейської ідентичності. Вона ясно декларує перевагу принципу єдності над різноманітністю. Громадянство як наріжний камінь залишається відмінною рисою політики ЄС щодо ідентифікації в Європі в останнє десятиліття, про що свідчить нова програма "Європа для громадян", затверджена Радою Європейського Союзу в квітні 2014 р. на період 2014-2020 рр. [5]. В ній визначаються дві загальні цілі: по-перше, сприяти розумінню громадянами Союзу, його історії та різноманітності, і по-друге, формувати європейське громадянство, покращувати умови для громадянської та демократичної участі на рівні Союзу. На демократичне залучення та громадянську участь у програмі передбачається до 60% загального бюджету (185,5 млн. євро). Дуже багато уваги буде приділено історичній пам'яті (до 20% бюджету). У той же час ідентичність в програмі згадується набагато менше, ніж раніше, як основна категорія та поняття.

Почати, мабуть слід з історичної пам'яті. Вона, на думку переважної більшості дослідників колективної ідентичності, постає ключовим моментом формування культурної ідентичності. На національному рівні історична пам'ять виступає одним з інструментів побудови колективної ідентичності, оскільки створює почуття загального минулого. На це працюють й історичні міфи, історична територія батьківщини, тощо. До цього залучається вплив шкіл, підручників, наукової літератури, музеїв, історичних монументів, а також національні свята, виставки, твори мистецтва. Але на більш високому рівні це виглядає не дуже перспективним.

Останніми роками увага концентрується на тому, що для Європи ХХ ст. стало боротьбою з тоталітарними режимами, націонал-соціалізмом та сталінізмом. Прикладом заходів ЄС, спрямованих на зміцнення

свідомості громадян щодо загальноєвропейського минулого і спадщини, є резолюція Європейського парламенту від 2 квітня 2009 р. про європейську совість і тоталітаризм [11], що закликає проголосити 23 серпня 1939 р., коли був підписаний Пакт Молотова – Ріббентропа, як загальноєвропейський день пам'яті жертв усіх тоталітарних та авторитарних режимів. А 17 вересня 2019 р. Європарламент ухвалив резолюцію з нагоди 80-річчя початку Другої світової війни, в якій засуджено комуністичний та нацистський тоталітарні режими [12].

Відтак, створюється конкуренція між двома проєктами колективної пам'яті: унікальністю Голокосту, який значною мірою сформував західну європейську післявоєнну культуру, та націонал-соціалізмом і сталінізмом як однаковим злом. Проте, тут зразу можна висловити зауваження. У конкретному випадку те, що називається "Європейським проєктом", сучасна Європа та її цінності повинні протиставлятися у ставленні до минулого досвіду масового насильства, геноциду чи переселення населення. Це автоматично поділяє історію на чорно-білі тони світлого сучасного на тлі "темного минулого". Можна також намалювати у минулому славетні шляхетні традиції тощо. Все це буде призводити до однобічного розуміння історії. Вважаємо, що краще мати відкрити й прозорі дискусії стосовно минулого. Крім цього, обмеження питаннями націонал-соціалізму та сталінізму має ризик забути про спільну європейську відповідальність за минуле.

Не слід також недооцінювати символи та міфи. Як стверджує Й. Фоссума, їх використання відіграє важливу і певною мірою недооцінену роль у формуванні європейської ідентичності. Часто проводиться аналогія з "політиками ідентичностей", які крізь символи, міфи, спільну

історію формували сучасні національні держави [13].

Це ж саме відбувається сьогодні в ЄС. Відомі приклади містять в собі: прапор Європи, який представляє як Європейський союз, так і Раду Європи; "Ода до радості" Л. ван Бетховена, яка у 1985 р. стала гімном ЄЕС, а у 1993 р. – офіційним гімном ЄС, святкування "Дня Європи" (щорічно 9 травня) в ознаменування річниці прийняття декларації Р. Шумана.

Причинний зв'язок між символами та прихильністю особистості до соціальної ідентичності на багатьох переконливих прикладах довів М. Брутер ще у 2003 р. [2]. Якщо про прапор, гімн, спільні свята написано чимало, то багато вчених сьогодні стверджує, що навіть євро постає досить вагомим символом європейської інтеграції. Його введення у 2002 р. слугувало не тільки економічним та фінансовим цілям, а й сприяло консолідації європейської спільноти.

Сьогодні актуалізується питання щодо пошуку інших важелів формування європейської ідентичності. Зокрема, необхідно звернути увагу на підвищення європейської прив'язки громадян ЄС через кооперацію та відповідні наднаціональні інститути. Стосовно цього аспекту існує значний масив наукової літератури, де питання соціалізуючого ефекту європейських інститутів розглянуто ретельно й у системний спосіб. При цьому переважна більшість дослідників послуговується традицією соціального конструктивізму. Так, Б. Лаффан знайшла значний вплив, що здійснює на громадян ЄС Єврокомісія з її чисельними підрозділами, Європейський центробанк та Європейський суд справедливості. Як засвідчують масштабні опитування, працівники цих установ у своїй повсякденній діяльності виходили радше з наднаціональних перспектив та норм, ніж з національних інтересів,

як представники Європейського парламенту [17: 86-87].

При формуванні відчуття спільності соціальна взаємодія здійснюється у різний спосіб. По-перше, існує нерозривний зв'язок соціальних комунікацій між різними акторами у структурах, що формують спільноту. Якщо бути більш точним, то в інтерпретації К. Дойча акцент робиться на соціальні групи та інститути, які забезпечують ефективні канали комунікації, горизонтальні та вертикальні зв'язки [5: 82]. Друга умова, на яку посилається дослідник, це мобільність особистостей. На цьому наголошують й інші вчені, зокрема, Е. Реччі, Т. Небе [20: 5-6].

Зв'язок між європейською публічною сферою та колективною ідентичністю переконливо довели В. Каїна та І. Каролескі. Вони констатують, що публічна сфера здатна генерувати колективну ідентичність за допомогою участі громадян, формування комунікативної думки та автономної законотворчості [15: 10].

Ми повинні також з'ясувати, що розуміти під європейською публічною сферою. У широкому сенсі вона часто розуміється як "простір або арена для широкої громадськості для обговорення, дискусії, і участі у розв'язанні соціальних проблем" [6]. При цьому більшість дослідників відштовхується від класичної роботи Ю. Габермаса "Структурна трансформація публічної сфери" (1962 р.). Німецький вчений під публічною сферою розуміє своєрідну арену для сприйняття, ідентифікації та подолання проблем, які зачіпають все суспільство.

Зовнішня політика та політика безпеки ЄС може збільшити характерні особливості соціальної ідентичності шляхом зближення й збільшення порівняльної та нормативної відповідності між ідентичністю і поточною конфігурацією міжнародних

відносин. В останніх спостерігається істотна відмінність між цивільною та військовою силою. ЄС розуміє себе як цивільну силу для того, щоб відокремити від військових потужностей у міжнародних відносинах. Зокрема, Дж. Капорасо і М. Кім доводять, що європейці розглядають США як спільноту, побудовану на інших економічних, ідеологічних та політичних засадах [4]. Ціннісно-світоглядне протистояння європейців та американців відмічалось стосовно Міжнародного кримінального суду, Договору про протиракетну оборону, кіотських протоколів щодо глобального потепління, а також іракської війни. А відмінність у застосуванні військової сили в Європі була меншою, ніж між Європою та США. Хоча Данія, Велика Британія, Іспанія були в коаліції, розбіжності між європейцями були меншими.

Сьогодні значну роль у функціонуванні публічній сфері відіграють мас-медіа, насамперед, пов'язані з новинами. Саме там висловлюють свої думки політичні діячі, громадянське суспільство та окремі громадяни. ЗМІ виступають площадкою, де викристалізовується суспільна думка, викувається колективне саморозуміння та формується європейська соціальна ідентичність. Водночас, деякі експерти вважають, що немає ніякої європейської публічної сфери, оскільки відсутнє спілкування на європейському рівні на основі спільної мови і чисто європейських ЗМІ. Вони вважають, що на європейському рівні необхідні нові наднаціональні форми мас-медіа. Однак переважна більшість вчених не погоджується з цими песимістичними поглядами і пропонують більш реалістичні критерії.

Європейська публічна сфера значною мірою є породженням взаємообміну між національними медійними просторами. До того ж формування європейської публічної

сфери передбачає високу ступінь уваги до європейської тематики у національних мас-медіа. Важливі політичні, соціальні й економічні теми подаються з універсальної європейської перспективи, а не з плюралістичних національних позицій. Зокрема, криза південноєвропейських країн жваво обговорювалася усіма членами ЄС. [16: 41].

Зважаючи на схожі форми подачі матеріалу у різних національних медіа, значна частина експертів визнає процес їх європеїзації. Це створює "спільноту комунікації" і загальні європейські теми отримують порівняно однакову увагу й використовують схожі взірці інтерпретації подій. Особливо важливим є використання схожих дискурсів.

Експерти правомірно звертають увагу на можливість підвищення ефективності взаємодії індивідів, соціальних груп та спільнот через кроскордонну мобільність. Останню, зазвичай, розглядають у двох аспектах: мобільність робочої сили та міждержавний обмін студентами. Те, що у глобальному вимірі їх масштаби та динаміка підвищуються, не викликає сумніву.

В той же час масштаби мобільності не слід перебільшувати. Як зазначає К. де Венден, ця ідея ще не стала важливою складовою суспільного розвитку; лише 3 % населення світу (майже 175 мільйонів людей) беруть участь у різних формах міграції: возз'єднання сімей, біженці та вислані особи, трудові мігранти, студенти, бізнесмени та експерти. Однак відкритість кордонів неминуче посилює циркуляцію людей, що призводить до маятникової міграції [8].

ЄС відноситься до найбільш відкритих суспільно-політичних та соціально-економічних і духовно-культурних систем, де трудова та освітня мобільність має усталену традицію. Як уважають експерти, європейці, що змінили країну

проживання, мають більш сильні почуття європейської ідентичності, ніж решта населення. З підписанням Римського Договору (1957 р.) кроскордонна мобільність визнавалася ключовим компонентом європейської інтеграції і розглядалася як основоположна передумова розвитку загального ринку. У 1968 р. вільне пересування працівників стало фактом. Воно інтенсифікувало взаємообмін культур тощо.

Відповідно до даних Європейського аудиторського суду 2018 р., вже у 2015 р. 11,2 млн. громадян ЄС жили і працювали в інших країнах Союзу, що становить 3,7 % усього населення працездатного віку [13]. В огляді Європейського парламенту (вересень 2017 р.) зазначається: щодня понад 1,7 млн. європейців приїждять на роботу до інших держав-членів ЄС [9].

Італійці та португальці становлять найбільші спільноти, що живуть в інших країнах ЄС, на відміну від датчан та шведів. Було також виявлено тісний взаємозв'язок внутрішньої міграції в ЄС з географічною та культурною схожістю. Наприклад, в Ірландії британські громадяни становлять 75,3 % іноземців ЄС, в той час як в Сполученому Королівстві ірландці складають 48,1 % громадян, нечленів ЄС. Австрійці становлять 10 % від громадян ЄС, які проживають у Німеччині; французи – 19 %, голландці – 15,2 % іноземних громадян, що мешкають в Бельгії.

Слід зважити й на те, що значну роль у посиленні мобільності праці відіграє безробіття. У ЄС цей показник у серпні 2019 р. становив 6,2 %. У деяких країнах, таких як Греція та Іспанія, Італія і Франція він дорівнював відповідно 17 %, 13,8 %, 9,5 %, 8,5 % [23]. До них слід додати неповністю зайнятих (неповний робочий день, безробітні, які шукають роботу, але не можуть негайно почати працювати, безробітні здатні до роботи, але не шукають її). Значну роль

у внутрішній міграції відіграють вік та освіта. У різних країнах Європи від 85 до 90 % мігрантів у віці до 40 років. Вищезазначене свідчить, що кроскордонна міграція не є суттєвою у формуванні європейської ідентичності. Радше британці, що живуть в Ірландії та навпаки, як і у випадку датчан і шведів, відчувають свою приналежність до англосаксонської або скандинавської спільноти.

Якщо розглядати обмін студентами, то початкові рамки для цих освітніх ініціатив встановила програма Сократ (Socrates), яка набула чинності у 1994-1999 рр. Пізніше вона була замінена програмою Сократ II (Socrates II) 2000 р. У 2006 р. її заступила Програма безперервної освіти Lifelong Learning Programme (LLP), яка в цілому встановлює поточні рамки для освітньої діяльності Європейського Союзу. Серед них, мабуть, найбільш відома програма Ерасмус (Erasmus) щодо підтримки транснаціонального студентського обміну у сфері вищої освіти, а також співпраці між університетами та коледжами в Європі. Інша освітня ініціатива ЄС, спрямована на сприяння транскордонній мобільності, є Європейська система трансферу та акумуляції кредитів – European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS), як інструмент мобільності студентів.

При цьому європейські університети поки що не витримують конкуренції з американськими у боротьбі за азійських студентів. З метою посилення конкурентноспроможності вищих навчальних закладів Європейський парламент у 2014 р. ухвалив рішення про дозвіл іноземним студентам поєднувати навчання і працю (без обмежень годин), а також на 1,5 роки залишатися в країні після завершення навчання.

Підвищення мобільності студентів демонструють і перші роки програми Erasmus+. Однак як свідчить аналіз,

спостерігається різка диференціація між країнами з огляду на географічне розташування та типи академічної мобільності. Скажімо, дедалі більше студентів країною навчання обирають Німеччину. Так, у 2016 – 2017 рр. в країну прибуло 41 тис. студентів, що на 5 тис. осіб більше, ніж у 2015-2016 рр. Особливо високими темпами зростає кількість тих осіб, що приїхали на стажування. Їхня кількість також значно зросла у Великій Британії і навіть Іспанії та Греції. Більшість студентів (53 %) в рамках програми Erasmus+ обирають 5 країн (Іспанію, Францію, Німеччину, Велику Британію та Італію).

Відтак, в Європі може виникнути нове розшарування серед університетів: розміщених в низці країн й повністю інтегрованих у світовий простір вищої освіти, та інших, які такого виміру не мають. Дійсно, слабкіші та дрібніші університети закономірно мають менші ресурси та рівень освітніх стандартів, стаючи аутсайдерами конкурентної гонитви. Тому не випадково, дослідницька служба Європарламенту у 2019 р. визначила одним із основних пріоритетів розвиток освіти [21: 4].

Проте, незважаючи на ці недоліки та негаразди, можна констатувати: серед найбільш значних досягнень ЄС є мобільність для студентів та підвищення можливості отримання вищої освіти. Як свідчать дані, студенти, які навчалися за програмою Erasmus та Erasmus+, показують кращі індивідуальні характеристики (толерантність, довіра, навички розв'язання проблем, допитливість, знання сильних / слабких сторін та рішучість при прийнятті рішення під час підбору персоналу. Зазначимо, що різниця в цих значеннях зростає на 42 % в середньому, у порівнянні з іншими студентами і це відповідає очікуванням 92 % роботодавців, які шукають саме такі особистісні риси.

Представники європейських вищих навчальних закладів підкреслюють, що їхня роль полягає не тільки у підготовці наступного покоління працівників для економіки знань, а й у відповідальності за культурно-соціальний та громадянський розвиток на національному та європейському рівнях [2]. Водночас у декількох дослідженнях констатовано, що навчання за кордоном не підірвало їх відчуття прихильності до місцевих і національних культур. Навпаки, є неспростовні докази того, що періоди навчання за кордоном сформували більш чітке уявлення про їх місцеву ідентичність та її особливості.

Необхідно також зазначити, що мобільність студентів та привілеї, які приходять разом з нею, належать переважно вищій освіти. Так, Організація економічного співробітництва та розвитку ще у 2014 р. у доповіді про професійно-технічну освіту зазначала, що тільки школа та університет, а також контекст між ними, що розвивається, відіграють домінуючу роль в осмисленні освітньої політики. Але поза цими двома інституціями існує менш зрозумілий світ коледжів, дипломів, атестатів та професійних іспитів – післядипломна професійна освіта та навчання [19].

Проте, конкуренція між університетами відбувається явно не в рівних умовах. Управління з точки зору автономії університету (під чіткою відповідальністю за результати та фінансування на одного студента) значно відрізняється. Результати досліджень тісно пов'язані як з фінансуванням, так і з управлінням. Один відсоток додаткового фінансування призводить, зазвичай, до 3 % вищого місця у рейтингу університетів [18]. Більша автономія університетів також призводить до кращої результативності досліджень.

Останнім часом дедалі більше уваги приділяється територіальному розвитку. Міста та регіони почали

відігравати помітну роль у 1980-х рр. ЄС шукає покращання прямої взаємодії регіонів та наднаціональної спільноти відповідно до встановлення необхідного балансу інтересів держав крізь зміцнення локальних спільнот у проєкті єдиної Європи. Еліти міст та регіонів вбачають у європеїзації можливість актуалізації місцевих проблем у великому політичному просторі замість ідентифікації себе у національних кордонах. Відтак можемо говорити про субнаціоналізм у європейському масштабі. Ця проблема активно почала обговорюватися у 1990-х рр. на міжурядових зустрічах в ЄС, які призвели до появи декількох важливих ініціатив. Зокрема, у 1999 р. з'явилася Європейська Просторова перспектива розвитку (European Spatial Development Perspective – ESDP), що, у свою чергу, слугувало появі нового покоління міждержавних програм співробітництва та створенню відповідних мереж на кшталт Європейської мережі спостереження просторовому плануванню (European Spatial Planning Observatory Network ESPON).

Сьогодні з'являються нові можливості у відносинах між субнаціональним націоналізмом та сучасним європейським керівництвом. Стрімко постає нова регіональна архітектура у час посилення суверенітету Європи, перетворення ЄС на повноправного й пливового суб'єкта міжнародних відносин. Як виявилось, відповідно до процесу формування колективної ідентичності, занадто великі й далекі, надмірно зрегульовані спільноти та організації можуть вбачатися як частково функціональними, що недостатньо для реального, емоційного прикріплення.

Зміцнення локальних спільнот, з одного боку, може призвести до підвищення конкуренції між ними і зростанню почуття різниці. Економічна раціональність також підтримує цю тенденцію. Однак

конкуренція субнаціональних одиниць може бути сприятливою для загального майбутнього Європи, оскільки міста і субдержавні території стають більш органічно вбудованими у європейські мережі, а також частіше взаємодіють між собою, що сприяє формуванню більш модерного характеру їхньої європейської ідентичності.

Водночас, необхідно бачити і труднощі щодо розвитку євроінтеграційних процесів, особливо після міграційної кризи 2015-2016 рр. та Brexit, який відбудеться на початку 2020 р. Як сслушно зазначили свого часу Х-Й. Тренз та П. де Вільде, євроскептицизм відкриває нові простори народній демократії проти нав'язуваного об'єднання, в якому різні суб'єкти змагаються з народним суверенітетом та диференційованими претензіями на приналежність до Союзу. Його не слід звинувачувати у ірраціональності, емоційності чи маргінальності та необхідно відмовитися від прагнення прискорити інтеграцію покращенням спілкування з громадськістю [22: 18].

Мабуть, слід погодитися з висновком С. Ауера про те, що спроби рухатися у напрямку більш федеративної Європи з ідеалом "постнаціонального громадянства" (Ю. Габермас) на сучасному етапі є нереалістичним і небажаними [1: 1163]. Прихильники прискорення динаміки інтеграцій часто-густо використовують певні загальні риторичні стереотипи аргументації, не бажаючи об'єктивно оцінити існуючі реалії і переглянути деякі підходи щодо подальшого майбутнього ЄС [24].

Висновки та перспективи дослідження. Аналіз теоретичних підходів та практичної діяльності керівних органів ЄС стосовно формування європейської ідентичності свідчить про недостатню увагу до цього важливого питання, зокрема:

1) Права та обов'язки громадян мають, переважно, національне

підґрунтя й актуалізуються у наднаціональному (європейському) вимірі лише під час вирішення проблем, що виникають поза межами ЄС. Вибори до Європарламенту у багатьох країнах носять, здебільшого, формальний характер.

2) Робота щодо формування загальної історичної пам'яті позбавлена системності й орієнтована переважно на викриття очевидних злочинів тоталітарних режимів ХХ ст. (комунізм, нацизм) та демонстрації антигуманності Голокосту. Поза увагою залишаються інші, надзвичайно гострі дискусійні моменти спільної європейської історії.

3) Недостатньо динамічно розвивається європейська публічна сфера, оскільки загальні проблеми ЄС поки залишаються на периферії уваги національних мас-медіа. Слабо висвітлюється діяльність керівних органів Союзу, дискусійні моменти та пункти розбіжностей між країнами-членами ЄС.

4) Незначними темпами зростає мобільність робочої сили та міждержавний обмін студентами. Європейські університети поки слабо інтегровані у світовий освітній простір і дуже різняться за якістю освіти та рівнем фінансування.

5) Пряма взаємодія регіонів та наднаціональної спільноти відповідно до встановлення необхідного балансу інтересам держав крізь зміцнення локальних спільнот у проєкті єдиної Європи поки що виявляється неефективною і має значний потенціал для покращання.

LITERATURE

1. Auer, S. (2010). "New Europe": Between Cosmopolitan Dreams and Nationalist Nightmares, *Journal of Common Market Studies*, Volume 48, Number 5, 1163-1184 (in English).

2. Brodin, J. (2010). Education for Global Competencies. *Journal of Studies in International Education*. Vol. 14(5), 569-584 (in English).

3. Bruter, M. (2004). On What Citizens Mean by Feeling 'European': Perceptions of News, Symbols, and Borderless-ness. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 30 (1), 21-39 (in English).

4. Caporaso, J. and Kim Min-hyung. (2009). The dual nature of European identity: subjective awareness and coherence. *Journal of European Public Policy*. Vol. 16 (1). 19-42 (in English).

5. Council of the European Union. Council Regulation (EU) No 390/2014 of 14 April 2014 establishing the 'Europe for Citizens' programme for the period 2014-2020". / *Official Journal of the European Union*. 17.4.2014.L 115, 3-13 (in English).

6. Deutsch, K. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. NJ.: Princeton University Press (in English).

7. De Vreese, C. (2014). The EU as a public sphere. *Living Reviews in European Governance*. No. 3. URL: <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2007-3/download/lreg-2007-3Color.pdf> (in English).

8. De Wenden, C. (2004). *The Frontiers of Mobility*. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001391/139147e.pdf> (in English).

9. European Commission. (2017). *A European Labour Authority*. URL: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/european-labour-authority-factsheet_en.pdf (in English).

10. *European Identity: A Historical Reader*. (2013). Alex Drace-Francis (Ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan (in English).

11. European Parliament. P6_TA(2009)0213: "European Parliament resolution of 2 April 2009 on European conscience and totalitarianism, 2 April 2009". *Official Journal of the European Union*. 27.05.2009, 25-27 (in English).

12. European Parliament resolution on the 80th anniversary of the start of the Second World War and the importance of European remembrance for the future of Europe (2019/2819(RSP)), 17.09.2019. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2019-0098_EN.pdf?fbclid=IwAR3Ik8bXr3e-R_kpNGu6PdLRjp1uunz0j9h2bhppYQ4BCb3wDfjTPdrvj4Y (in English).

13. Fossum, J. (2001). Identity Politics in the European Union. *Arena Working Papers WP 01/17*. URL: https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arenapublications/workingpapers/working-papers2001/wp01_17.htm (in English).
14. Free Movement of Workers – the fundamental freedom ensured but better targeting of EU funds would aid worker mobility (2018). *European Court of Auditors. Special Report NO 6*. URL: <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/eu-labour-mobility-6-2018/en/> (in English).
15. Kaina, V. and Karolewski, I. (2013). EU governance and European identity. *Living Reviews in European Governance*. Vol. 8. No.1, 1–59 (in English).
16. Kolind, F. (2014). *Dynamics in European Identity Formation*. Master's Thesis. Roskilde Universitet (in English).
17. Laffan, B. (2004). *The European Union and Its Institutions as "Identity Builders" In Hermann R.K., Risse-Kappen T., Brewer M.B. Transnational Identities – Becoming European in the EU*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Oxford, UK (in English).
18. Marconi, G. and Ritzen, Jo. (2015). Determinants of international university rankings scores. Vol. 47(57), 6211-6227 (in English).
19. OECD (2014). *Skills Beyond School: Synthesis Report*, OECD Reviews of Vocational Education and Training, OECD Publishing. URL: <https://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/Skills-Beyond-School-Synthesis-Report.pdf> (in English).
20. Recchi, E., Nebe, T. (2003) *Migration and Political Identity in the European Union: Research Issues and Theoretical Premises*. PIONEUR Working Paper. No. 1 (in English).
21. Thinking about the future of Europe. (2019). *'Ideas Papers' for the European Parliament Administration's Innovation Day*. European Parliamentary Research Service (in English).
22. Trenz, Hans-Jörg, de Wilde, Pieter (2009). *'Denouncing European Integration: Euroscepticism as reactive identity formation*. Arena Working Paper, No 14, September (in English).
23. Unemployment rate in member states of the European Union in August 2019. Eurostat, October 2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/268830/unemployment-rate-in-eu-countries/> (in English).
24. Westlake, M. (2019). The more (European integration) there is, the more (Euroscepticism) there is: Euroscepticism as reactive identity formation and the importance of opposition. Where might the EU institutions go from here? *Bruges Political Research*. Papers, No 73, January, 31 (in English).

Receive: September 14, 2019

Accepted: October 14, 2019